

УДК 94 (430)

Сергій Троян

КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА КАЙЗЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ ЩОДО КИТАЮ НАПРИКІНЦІ 1890-Х РОКІВ

У статті досліджено причини та наслідки німецької колоніальної політики щодо Китаю наприкінці XIX ст. Підкреслена роль договору від 6 березня 1898 року в утвердженні німецького впливу в районі Шаньдуну.

Ключові слова: колоніальна політика, Німецька імперія, Китай.

Остання третина XIX ст. характеризується серйозними колізіями між провідними державами світу у сфері колоніальної політики. Найвпливовіші міжнародні актори – Велика Британія, Франція, США, Німецька імперія – прагнули закріпити за собою значні території Африки, Азії і Тихоокеанського басейну. Активна колоніальна політика Лондона, Парижа, Вашингтона і Берліна викликала серйозне напруження як на міждержавному рівні, так і в міжнародних відносинах загалом. Воно супроводжувалося низкою конфліктів, криз і навіть воєн.

Загалом колоніальна політика і викликані нею суперечності на міжнародній арені 70–90-х років XIX ст. всебічно досліджені істориками різних країн і наукових шкіл. Відзначимо хоча б фундаментальні праці Г. Хальгартена (Німеччина – США), М. Хагена, Ф. Фішера, Л. Гала, Х. Дрекслера, Г. Штеккера (Німеччина), Ф. Ротштейна, А. Єрусалимського, Б. Туполева, І. Парфьонова (Росія), П. Кеннеді (Англія), В. Сміта (США) й інших авторів. Звертався до цієї проблематики й автор наукової розвідки [1].

Водночас, вважаємо за доречне, поряд із загальним контекстом німецького колоніального проникнення на територію Китаю наприкінці XIX ст., проаналізувати перебіг і наслідки дискусій в німецьких урядових і політичних колах, викликані політикою офіційного Берліна щодо Китаю. У зв'язку з цим викликає підвищений науковий інтерес і ставлення німецької громадськості до колоніальної політики кайзера Вільгельма II в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

В останні десятиліття XIX ст. німецькі колоніальні кола, керуючись своїми геополітичними міркуваннями, розробили обширну програму територіальних завоювань за межами Європи [2]. Вона була, з одного боку, своєрідним ескізом майбутньої великої картини переділу світу на користь кайзерівської Німеччини, а, з іншого, увібрала багато елементів, які свідчили про напрямки реалізації цієї генеральної програми. Головні об'єкти німецької колоніальної експансії знаходилися в Африці (Ангола, Мозамбик, Занзібар, Пемба, Золотий берег і гирло р. Вольта), Океанії (Каролінські острови й острови Самоа) і Східній Азії (о. Тимор, архіпелаг Сулу, філіппінський о. Мінданао). Тобто, більша частина детально розробленої програми передбачала переділ колоніальних володінь Іспанії і Португалії, а також частково Англії і США на користь Німеччини. Вона намагалась розширити свої колоніальні володіння в Африці й створити свого роду острівну колоніальну імперію на Тихому океані.

Прагнучи реалізувати ці плани, офіційний Берлін приступив до заокеанських колоніальних анексій. Впродовж 90-х рр. XIX ст. Німеччина здійснила низку колоніальних загарбань в Азії, Океанії і Африці. Її колоніями стали колишні володіння Іспанії і Португалії та землі на території Китаю. У результаті остаточно склалася Німецька колоніальна імперія, яка поступалася за площею тільки Британській та Французькій.

Важливим об'єктом німецьких колоніальних зазіхань у цей час став Китай. Ще у 1869–1870 рр. відомий географ і мандрівник Ф. Ріхтгофен запропонував Бісмарку оволодіти одним з портів на тихоокеанському узбережжі Китаю з метою розвитку торгівлі Пруссії з далеким

Сходом. Він, зокрема, звернув увагу на вигідне розташування островів Чжоушань [3]. Але тоді цей проект, як і подібні йому, залишилися без уваги, що пояснювалося зосередженістю Бісмарка перш за все на європейських справах і турботою про зміцнення внутрішніх основ новоствореної Німецької імперії. Про нього згадали тільки через чверть століття, коли впливові кола німецького капіталу почали чинити тиск на уряд з метою захоплення “опорного пункту” в Китаї. За цей час інтереси зацікавлених кіл до справ на Далекому Сході значно зросли. Після встановлення у 1886 р. регулярної морської лінії переживала піднесення німецька торгівля з Китаєм. У дипломатичних документах є відомості, що щорічний товарообіг між обома країнами становив 400 млн марок [4].

Разом з тим, у Китаї зростали самостійні інтереси німецької фінансової групи, яка була представлена створеним у 1889 р. Німецько-Азіатським банком. Німецькі фабриканти і заводчики, крупні торговці та експортери, банківські кола і власники пароплавів дуже сильно нажилися на японо-китайській війні 1894–1895 рр. Для посилення своїх позицій у Китаї і щоб не відстати від інших держав (Росії, Японії, Англії, США, Франції), Німеччина за рекомендацією адмірала А. фон Тірпіца вирішила захопити Цзяочжоу (Кіао-Чао) і приморську провінцію Шаньдун. При цьому, як відзначав німецький дипломатичний представник у Пекіні барон Е. Гейкінг у розмові зі своїм російським колегою О. Павловим, яка відбулася в березні 1897 р., такий крок мав передувати наступним двом: надати німецьким офіцерам право брати участь у модернізації китайських збройних сил і забезпечити німецькому капіталу як мінімум рівної з капіталом інших держав участі у будівництві залізниць [5].

Німці шукали тільки привід для реалізації своїх колоніальних планів у Китаї. Про це згадував другий секретар російської місії Ю. Соловйов: “Увесь 1897 рік пройшов у Пекіні під знаком очікування виступу Німеччини. Німці шукали найменшого приводу, щоб викликати інцидент і використати його у своїх видах, інакше кажучи, щоб одержати хоча б привід якого-небудь права перейти до політичних загарбань... У кінці кінців, у жовтні (листопаді) 1897 р., як цинічно відзначали пекінські колеги Гейкінга, німцям повезло. У Шаньдунській провінції виявилися убитими два місіонери” [6].

На це ж звернув увагу уже згадуваний Павлов у своєму донесенні про інспірований німцями напад на товпу китайців в Учані на екіпаж німецького крейсера “Кормарон”. Дипломат писав: “Інцидент був сильно роздутий самими німцями у Китаї, і говорили про можливі наслідки... Я цілком переконаний, що якби наступного дня не прийшла звістка про сумний випадок з німецькими місіонерами в Шаньдуні, німецький посланець або командуючий німецькою ескадрою так чи інакше найближчим часом створили який-небудь новий інцидент, яким німецький уряд міг би тоді скористатися у своїх цілях” [7]. Таким чином, 4 листопада 1897 р. два католицьких патера Ніс і Хенле, які належали до однієї з численних німецьких релігійних місій у південному Шаньдуні, заночували в одному з сіл і були вбиті бандою озброєних китайців. Ця подія стала формальним приводом для відкритої колоніальної експансії Німеччини у Китаї.

Німецький соціал-демократ Б. Шенланк у своєму виступі з трибуни рейхстагу звертав увагу на заяву консервативної “Кройццайтунг”. Газета писала: “Отже настав момент здобути на китайській землі тверду позицію, яку ми вже давно повинні були б мати... Адже неможливо чекати, поки китайці самі ввічливо нас попросять, щоб ми коли-небудь здійснили, нарешті вторгнення” [8]. Подібну позицію зайняли представники й інших впливових політичних сил у німецькому парламенті.

Вільгельм II наказав послати в Цзяочжоу німецьку ескадру і оволодіти бухтою, а потім Шаньдунським півостровом. У відповідь на пропозицію канцлера Гогенлоє бути обережним, імператор відповів: “Ми повинні неминуче використати цей прекрасний випадок перш, ніж якась інша держава не почне підбурювати Китай або прийде йому на допомогу. Тепер або ніколи” [9]. Таким чином, німецький кайзер своїм вольовим рішенням у дусі реалізації колоніальних планів, спрямованих на практичне втілення курсу на “світову політику”, рішуче втрутився у боротьбу за Китай.

14 листопада 1897 р. німецька ескадра на чолі з адміралом О. Дідеріхсом прибула в Цзяочжоу і висадила десант. Китайський гарнізон без бою здав порт і укріплення. Того ж дня німецький адмірал прокламацією проголосив зайняття бухти, всіх розташованих у ній островів і прилеглих територій [10]. Захоплений порт вирішено було використовувати як опорний пункт для загарбання китайської території. Новий статс-секретар німецького МЗС Б. Бюлов, уже в своєму першому виступі у рейхстазі 6 грудня 1897 р., заявив: “Ми повинні вимагати, щоб німецький місіонер, німецький підприємець, німецькі товари, німецький флот і німецький корабель користувалися у Китаї такою ж увагою, якою користуються представники інших держав... Німеччина прагне оберігати свої інтереси в Китаї і Вест-Індії, не проявляючи жодної слабкості” [11]. Остаточо договір між Німеччиною і Китаєм був підписаний 6 березня 1898 р. Німеччина одержала в оренду на 99 років бухту Цзяочжоу для організації військово-морської бази і добилася монопольного права на спорудження залізниць у Шаньдуні й на вільну експлуатацію там гірських надр.

Одночасно з цими подіями кайзерівська Німеччина досягла ще одного успіху в районі Далекого Сходу і Тихого океану. Скориставшись іспано-американською війною, слабкістю і невдачами Іспанії, кайзерівська дипломатія вчинила серйозний тиск на мадридський двір, доповнений демонструванням своєї, хоча і незначної у порівнянні з британською та американською, морської сили. 1 липня 1898 р. Бюлов направив німецькому послу в Вашингтоні таку телеграму: “Імператор вважає одним з головних завдань німецької політики використання всіх можливостей, які надає іспано-американський конфлікт, для здобуття морських опорних пунктів у Східній Азії” [12]. На вимогу морських і колоніальних кіл німецький уряд навіть направив до берегів Філіппін ескадру під командуванням адмірала Дідеріхса, хоча при тодішній слабкості німецького флоту не могло бути мови про його участь у військових діях. Німеччина звернулася до Іспанії з пропозицією, щоб та віддала по взаємовигідній ціні все: “Чи то Філіппіни або острів Сулу, чи то Кароліни або острови в Океанії, чи то Фернандо-По або Канарські острови” [13]. Наслідком стало врегулювання наприкінці 1898 р. іспано-німецьких колоніальних суперечностей в Океанії. За договором від 9 лютого 1899 р. Німеччина одержала Каролінські й Марсіанські острови (за винятком Гуаму) та Паулу, заплативши Іспанії 17 млн марок.

Провідні політичні сили Німеччини охоче підтримали новий виступ уряду на колоніальному поприщі, бо бачили в ньому, перш за все, посилення ролі імперії як “світової держави”. Зокрема, пангерманці так пояснювали значення цього успіху: “Уряд послідовно проводить німецьку світову політику і в даному випадку при новому поділі світу забезпечив певну частину, яка в зв’язку з раніше здобутими володіннями на Великому океані створює в економічному і військовому відношенні замкнену острівну імперію” [14].

Останньою територією, одержаною Німеччиною в цьому районі, стало Західне Самоа. 14 листопада 1899 р. була підписана англо-німецька угода, згідно якої Англія відмовлялася від своїх прав на Уполу і Савайї на користь Німеччини. Взамін Німеччина передавала їй свої права на Тонга, Німуе, спірні райони Соломонових островів і Західної Африки, а також остаточно розв’язувала руки англійським колонізаторам для боротьби з бурами на півдні Африки. У зв’язку з цим російський дипломат Стааль передавав 22 листопада 1899 р. з Лондона М. Муравйову: “Як відомо, у Німеччині ця угода була сприйнята як торжество німецької дипломатії, тим більше чудове, що воно досягнуто у віддалених океанічних сферах, не дивлячись на надзвичайну порівняну слабкість флоту імперії. В Англії не можуть цього повністю заперечувати. Неможливо стверджувати, що одержані компенсації рівні зробленим нею поступкам. Не зачіпаючи комерційного значення островів, що були віддані, хоча і в цьому плані рішення, безсумнівно, на користь Німеччини, досить вказати, скільки виграє її престиж внаслідок того, що багаторічна суперечка за перевагу на острові Уполу і в столиці групи завершена повним вигнанням звідти її суперників... Англійці цінують її більше всього як засіб для покращення відносин з Німеччиною... Усунення приводів до непорозуміння з Німеччиною дасть їй (Великобританії – С. Т.) таку необхідну моральну підтримку в боротьбі з Трансваалем” [15].

У самій Німеччині заволодіння тихоокеанськими островами і частиною китайської території було оголошено важливою перемогою імперії на колоніальному поприщі. З цього приводу російський посол у Берліні Остен-Сакен писав 9 червня 1899 р. Муравйову: “Приєднання до німецьких заокеанських володінь груп островів Каролінських і Марсіанських і Палас тутешня громадська думка зустрічає з великим співчуттям. Більшість органів преси відзначає порівняно низьку ціну купівлі й віддає належне дипломатичній особі пана Бюлова, якому нібито без шуму вдалося виконати те, що не вдалося у 1885 р. самому князю Бісмарку” [16]. Виступаючи з трибуни рейхстагу, Бюлов заявив: “Придбання німецьких володінь у Південних морях завершено, і цей договір, як і договір з Китаєм відносно Кіао-Чао, є віхами на одному шляху – шляху до світової політики” [17].

Отже, наприкінці XIX століття Німецька імперія фактично стала на шлях широкомасштабної “світової політики”, важливою ланкою якої була подальша колоніальна експансія з опорою на сильний військово-морський флот. Про це навесні 1900 р. відверто заявив князь Бюлов, водночас намагаючись, наскільки це було можливо, завуалювати агресивну спрямованість зовнішньополітичного курсу своєї держави. Він сказав: “Під словами “світова політика” я розумію тільки турботу про вирішення завдань, які постали перед нами, і впливають з росту нашої індустрії, нашої торгівлі та нашого судноплавства. Ми не можемо перешкоджати зростанню німецьких заморських інтересів. Ми не можемо стримувати нашу торгівлю, нашу промисловість, робочу силу, активність та інтелект. Ми не думаємо про те, щоб здійснювати агресивну, експансіоністську політику. Ми хочемо тільки захистити вагомні інтереси, які здобули в усіх частинах світу в ході природного розвитку подій... Агресивні тенденції повністю чужі нам, ми не хочемо здійснювати ані авантюристичну, ні фантастичну політику, ми хочемо і в майбутньому розвиватися тільки в мирних умовах, як в економічному, так і в політичному плані...” [18] Насправді ці слова, як ми вже переконалися, були дуже далекі від реалій кінця XIX століття.

На той час найчіткіше принципова позиція німецьких експансіоністських кіл була сформована Пангерманським союзом: “Тільки при умові, що ми сильні на морях, великі морські держави дозволять нам створити середньоевропейський економічний союз... і тільки при наявності широкої середньоевропейської основи ми зможемо здобути світові позиції і в інших частинах земної кулі і втримати їх” [19]. В ідеології і практичній діяльності саме Пангерманського та Флотського союзів і Колоніального товариства наприкінці XIX ст. найяскравіше були виражені прагнення до реалізації німецьких континентальних і заокеанських колоніальних планів. Метою їх пропаганди стала політична й ідеологічна підготовка німецького суспільства до реалізації Німецькою імперією континентальних планів *Mitteleuropa* і світового проекту *Weltpolitik*. Ідейні основи такої політики остаточно склалися наприкінці XIX ст., поставивши Європу та світ перед серйозними доленосними випробуваннями, найважчим з яких стала Велика війна 1914–1918 років.

Список використаних джерел

1. Троян С. С. Колоніальна політика кайзерівської Німеччини у форматі боротьби за “місце під сонцем” (1896–1900 роки) / С. С. Троян // Історична пам’ять: Науковий збірник (Полтава). – 2011. – № 1 (25). – С. 95–110.
2. *Die Grosse Politik der europäischen Kabinete*. – В., 1922–1927. – Bd. 14 (1). – № 3806.
3. *Ibid.* – № 3645.
4. *Ibid.* – Bd. 9. – № 2219.
5. *Архив* внешней политики Российской империи. – Ф. Китайский стол. – Д. 114. – Ч. 2. – 1897. – Л. 4–5.
6. Соловьев Ю. Я. 25 лет моей дипломатической службы (1893–1918) / Ю. Я. Соловьев. – М., 1928. – С. 55–56.
7. *Архив* внешней политики Российской империи. – Ф. Китайский стол. – Д. 114. – Ч. 2. – 1897. – Л. 149.
8. *Die Stenographische Berichte des deutschen Reichstages*. – В., 1897. – Bd. 1. – 6.12.1897. – С. 51.
9. *Die Grosse Politik der europäischen Kabinete*. – Bd. 14 (1). – № 3689.
10. *Захват* Германией Кіао-Чао в 1897 г. // Красный архив. – 1938. – Т. 2. – С. 50.
11. *Die Stenographische Berichte des deutschen Reichstages*. – Bd. 1. – 6.12.1897. – С. 60.
12. *Die Grosse Politik der europäischen Kabinete*. – Bd. 15. – № 4151.
13. *Ibid.* – № 4168.
14. *Alldeutsche Blätter*. – 11.06.1899. – № 24.
15. *Архив* внешней политики Российской империи. – Ф. Канцелярия. – Д. 65. – 1899. – Л. 318–322.
16. *Там же*. – Ф. Канцелярия. – Д. 15. – 1899. – Л. 96.
17. *Die Stenographische Berichte des deutschen Reichstages*. – Bd. 3. – 21.06.1899. – С. 2685–2696.
18. *Bülow B. Denkwürdigkeiten*: In 2 Bde / В. Bülow. – В., 1930. – Bd. 1. – С. 415–416.
19. *Alldeutsche Blätter*. – 11.06.1899. – № 24.

Сергей Троян

**КОЛОНИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА КАЙЗЕРОВСКОЙ ГЕРМАНИИ ОТНОСИТЕЛЬНО КИТАЯ
В КОНЦЕ 1890-Х ГОДОВ**

В статье исследованы причины и последствия германской колониальной политики относительно Китая в конце XIX в. Подчеркнута роль договора от 6 марта 1898 года в утверждении германского влияния в районе Шаньдуня.

Ключевые слова: колониальная политика, Германская империя, Китай.

Serhiy Troyan

**COLONIAL POLICY OF IMPERIAL GERMANY AGAINST CHINA
AT THE END OF THE 1890S**

The reasons and the consequences of German colony politics on China in the end of XIX c. are defined in the article. The role of the agreement of March 6, 1898 in the authorization of German influence in the province of Shandong is stressed.

Key words: colony politics, German Empire, China.